

Platon om kærlighed III: Kunst og brunst

(Platon *Staten* 605b-608c, oversat af mig)

Da nedenstående er et udsnit af mit manuskript ”Øjets Lyst. Antikkens tanker om kunst”, vil nogle af referencerne svæve frit, hvad jeg beder om undskyldning for.

KOLLEKTIV, KVINDELIG, KLAGENDE KUNSTKÆRLIGHED

Alle disse træk ved de tragiske dramaer tjener til at opvække *éleos* og *phóbos*, medynk og rædsel, i tilskueren. Men sofisten Gorgias og komediedigteren Aristofanes (se IV 1 ovenfor) har derudover forberedt os på det erotiske; og også hvis man ser på dramaet med Platons øjne, melder der sig, foruden *éleos* og *phóbos*, i meget markant grad affekten *eros*, dvs. begær, brunst der vil tilfredsstilles. Til gengæld hører vi ikke noget om *eros* i Platons elevs – altså Aristoteleses – *Poetik*, hvor der heller ikke står noget om det med *eros* synonyme *potbos*, som allerede Gorgias bragte ind som en af de tre emotioner, som digtningen vækker – ”sorgglad længsel” talte Gorgias om (små hundrede år før Aristoteles).

Men Platon har det syn på medynk, såvel i teater som i dagligliv, at den er en heftigt erotiseret forstyrrelse. En hovedsag i nærværende kapitel bliver udforskningen af dette særegne (ofte oversete) element af Platons eros-lære og kunstfilosofi. Hvordan forstå Platons ideer om en kollektiv, kvindelig, klagende kunstkærlighed, om en kunstbrunst, der gør mændene til kvindagtige flokdyr (nedenfor IV 8)? Et klassisk spørgsmål blandt filologer og historikere lyder: Var der kvinder til stede ved dramaopførelserne i Athen i klassisk tid? Herpå kan der, som nævnt, ikke svares ja eller nej med fuldkommen sikkerhed ⁱⁱ. Det er, som om vores kilder – som ikke er helt få – har rottet sig sammen om at forholde os den sidste, endegyldige sikkerhed her. Men sikkert og vist er det, at dramaernes egentlige målgruppe er Athens mandlige borgere. Og disse mandlige borgere (og deres sønner) tog teatret, ifølge Platon, og gjorde til kvindfolk.

Umiddelbart lyder dette formentlig eksotisk, måske perverst; men Platon står trods alt ikke fuldkommen isoleret med sin påstand om eksistensen af en sådan grådkvalt teatererotik. Gorgias er nævnt ovenfor. Og Aristoteles hævder jo i hvert fald, at den kunstnerisk indrettede tragedie – via en eller anden form for gådefuld bearbejdelse af de to primære tragedieaffekter, som han vel at mærke kalder *lypai*, dvs. ulyst- eller smertefølelser – fremkalder en ”for tragedien specifik lystfølelse” ⁱⁱⁱ. Om Aristoteles sagde en af hans mest indtrængende fortolkere i nyere tid – Jacob Bernays – at han havde sans for det sjælelige clairobcur, *Hell dunkel* (1857: 89). Om Platon var det ikke nødvendigt at sige det ^{iv}. Han var en kender af kombinationsfølelserne, de ambivalente affekter.

I dialogen *Filebos* fremstiller Platon ”vrede og frygt og længsel og jammerklage og begær og konkurrerende-beundring og misundelse og andre lignende” som blandede affekter, affekter der på én gang indeholder ulyst/smerte og lyst, *lype* og *hedoné* (*Filebos* 47e). Alle de anførte affekter er relevante for tragedien ^v; og nogle få linjer længere fremme spørger Sokrates da også sin samtalepartner, for at relatere den abstrakte psykologiske analyse til dennes egne oplevelser (48a, jf. 50a8):

Og tragedieforestillingerne [ordret: tragedie-betragtningerne], når folk på én gang glæder sig og græder, dem husker du jo nok?

Pointen ligger i *háma*, ”på én gang”.

Om et øjeblik følger en oversættelse af konklusionen på de mangeartede argumenter mod kunsten i Platons *Stat.* Med blikket rettet mod det kommende tekststykke, forudskikker jeg et par henvisninger vedrørende Platons lykketænkning og vedrørende hans såkaldte rationalisme. Som det ses af *Staten* 606d, og dernæst slutningen 608b, så er dyd/godhed og lykke endemålene, og disse mål står ikke til diskussion. Allerede i et ret kort stykke som dette af Platon opdager vi imidlertid, at vi ikke alt for mekanisk skal synge med på visen om antikkens rationalisme, hvis der dermed menes dens ubegrænsede tillid til *logos*. Bevidstgørelse gør det åbenbart ikke alene, ifølge Platon. I erkendelse af at den filosofiske elite er ... en elite, opererer Platon med tilvænning, dvs. indarbejdelse af sunde rutiner, ved siden af argumentation^{vi}. Og han forlader sig kraftigt på før-filosofisk populærmoral^{vii} og på skam og frygt, sådan som almindelige, ureflekterede mennesker føler dem og indretter sig efter dem^{viii}.

Formet ved argumentation og tilvænning og karaktertræning skal “den bedste del af os”, under trykket af skam og frygt, med magt undertrykke henholdsvis den lamenterende/jamrende og den leende del af os. Om undertrykkelse-med-magt tales der i en række sammenhænge^{ix}, hvor parallellen mellem den æstetiske og den erotiske besættelse antydes eller udfoldes, og hvor kriteriet nytte anføres som afgørende for kunsten og affekten. Såvel digtningen som lidenskabens skal gavne – ud over at fascinere og fortrylle og behage. “At gavne og fornøje” var allerede blevet en formel i litteraturvidenskaben^x.

Dog, når jeg refererer Platon sådan, lyder han jo fuldkommen stalinistisk. Men læg mærke til^{xi}, at han lader Sokrates tale om *eros poiéseos*, begær efter poesi^{xii}, som den næring, borgerne i de storslåede, de *smukke* samfund får ind (607e). For Sokrates og Platon var den poesi, de stræbte efter livet, en livsbetingelse (se 607c). Ja, kunstbekæmperen Platon er måske ligefrem den største digter i prosa, der nogen sinde har levet^{xiii}, hvilket de fleste vist vil medgive er en markant forskel fra Josef Stalin.

Her følger i alle tilfælde en oversættelse af Platon *Staten* 10. bog, 605c6-608b11, som rummer konklusionen på Platons opgør med kunsten, med henvisning (i 607b) til den tidligere fordrivelse af digtningen, i 3.bog. Som det fremgår allerede af de allerførste linjer, havde Platon uhyre høje tanker om poesiers magt^{xiv}. Det er Sokrates og Glaukon, Platons bror, der taler:

Men den tungeste anklage mod digtekunsten kommer først nu: Digtekunsten er i stand til at lemlæste selv meget helstøbte mennesker (med nogle ganske få undtagelser), og derved bliver dens farlighed total.

”Ja, hvis den kan det, så er den farlig”.

Hør og døm. De bedste af os føler glæde, ved du, når vi lytter til Homer eller en anden tragisk digter, hvor der fremstilles en helt, der i sin dybe sorg foredrager en langtspunden klage, 605a afbrudt af jammerhyl, eller et kor, der slår sig for bryst og hoved, mens det istemmer sin sørgehymne; vi overgiver os på nåde og unåde til digteren, lader os lede af ham i vor medfølelse [*sym-pátheia*, med-liden, med-affekt], og det er vores dybe overbevisning, at det er den digter, der mest udpræget kan hensætte os i dén stemning, man skal beundre og rose som god.

”Sådan ved jeg sandelig godt det er”.

Men når en af os rammes af en virkelig personlig sorg, har du nok bemærket, at vi netop bryster os af det stik modsatte: Vi søger af al magt at bære den med fatning og beherskelse, det kræves jo af os som mænd. ^{605e} Men det, vi før beundrede, det hører kvinden til.

”Ja vist”, svarede han.

Hænger det nu rigtigt sammen med den beundring: At synet af en mand, der opfører sig sådan, at man ville skamme sig ved at være i hans sted – at dette syn fylder os med glæde og beundring, når vi dog burde ækles derved?

”Nej”, svarede han, ”det er inkonsekvent”.

^{606a} Det gælder ikke mindst, fortsatte jeg, hvis du ser sagen fra en anden synsvinkel.

”Hvilken?”

Hvis du tænker på, at den drift i os, som vi holder nede med magt, når ulykken bryder ind over os selv, og som er sulten efter gråd og jammer i fulde doser og efter at svælge deri, idet det er dens natur at begære gråd – at det er den samme drift, der fyldes og frydes ved digterens kunst. Men eftersom den del af os, der efter sit anlæg [*fysis*] er den bedste, ikke er tilstrækkeligt dannet gennem fornuftsgrunde eller tilvænning, så slapper den sin kontrol over dette lamenterende element: ^{606b} Det er jo andres lidelser [*páthos*] den betragter, og den ser ikke noget nedværdigende i at beundre og ynke [*éleos*] en efter eget udsagn fortræffelig person, der hengiver sig til en sorg, der er aldeles ude af proportion. Tværtimod regner den [dvs. den efter sit anlæg bedste del af os] disse fornemmelser, dvs. nydelsen [*hedoné*], for et rigt udbytte, som den ikke kan få sig selv til at give afkald på ved at tage sig sammen til at foragte hele digtningen. Det er nok kun få, der formår at gøre sig klart, hvordan der nødvendigvis må ske en afsmitning fra andres lidelser til ens egne. **For når vi har ladet rørelsen [*éleos*] måske sig stor og stærk ved andres lidelser [*páthos*], så er det ikke let at undertvinge den ved ens egne.**

^{606c} ”Så sandt som det er sagt”, sagde han.

Mon ikke man kan sige det samme om det komiske? Der er løjer som du [!] ville skamme dig ved selv at lave, men når du ikke desto mindre fryder dig over dem ved en komedieopførelse eller såmænd i dagliglivet – skønt du faktisk burde hade dem som platte – handler du så ikke nøjagtig ligesom ved medynksaffekterne? Der er noget i dig, der vil producere latter; før holdt du det nede med fornuft [*logos*] af frygt for at tage dig ud som en klovn, men nu slapper du det: Du laver hundekunster i teater og dagligliv, og tit går det så sådan, at dét ubevidst gejler dig op til at blive komediedigter i dit eget liv.

”Ja, det gør så”.

^{606d} Gælder det så ikke også i forbindelse med brunst og aggression og i det hele taget alt hvad der rører sig af begær, af smertefuldt, af behageligt i vor sjæl, og som vi hævder ledsager alle vore handlinger – at den digteriske fremstilling virker på os på den måde? Det der burde tørres ud, det giver kunsten væde og vækst; den sætter dét til at herske over os som burde be-herskes, hvis vi mennesker overhovedet skal blive bedre og lykkeligere og ikke ringere og elendigere.

”Det kan jeg ikke nægte”.

606e Se nu, Glaukon, sagde jeg, når du træffer fans af Homer, folk der hævder, at denne digter har opdraget Hellas, og siger, at hvis man vil lære, hvordan menneskelige forhold bedst organiseres og formes, da er det Homer, man skal tage til sig, ja, hele sit liv bør man indrette og føre med denne digter som mønster, så skal du give dem et kys og tage dem i din favn, 607a for de siger jo det bedste, de har lært, og du skal medgive, at Homer er den største digter og den ypperste tragiker af dem alle; men du skal vide, at den eneste form for digtning, vi må give adgang til vor stat, er **hymner til guderne og lovsange til fremragende borgere**. Men hvis du lukker op for den sukkersøde Muse, enten hun taler i lyrisk eller episk versemål, da får du straks Lyst og Smerte til fyrster i staten, i stedet for Loven og Fornuften, som ellers altid er blevet anset for at tjene det fælles bedste.

”Fuldstændig sandt”.

607b Lad da dette være sagt til vores forsvar, nu da vi på ny er inde på poesien, at det var med god grund, vi udviste den af vor stat, når den har en sådan virkning; det var fornuften selv, der tvang os. Men for at hun ikke skal beskyldes for at være bondske, prosaiske sjæle, lad os da sige til Poesien, at der består en slags gammel fejde mellem filosofi og poesi, og lad os minde om udtryk som “den bjæffende tæve der snerrer ad sin herre” og ham der er “stormand mellem tomhjernede tåber” 607c og “folkehoben der får krammet på de viise hoveder” og de “kløgtige hjerner med tomme maver”, alt dette og tusind andre tegn vidner om et gammelt modsætningsforhold mellem poesi og filosofi. Ikke desto mindre skal det siges, at hvis hele den digtning, der kalder på nydelse og vellyst, og kunsten i almindelighed virkelig kan holde en tale om, at de har en eksistensberettigelse i en stat, der står under den gode lov, så skal vi nok være de første til at tage imod kunsten med åbne arme – vi ved jo fra os selv, hvordan vi ligger under for dens fascination. Men at prisgive det, man har erkendt som sandhed, er syndigt. For resten, ven, mærker du vel selv kunstens fascinationskraft, 607d og særlig når du ser ind i den gennem Homer?

”Ja, i høj grad”.

Kunsten er altså i sin gode ret til at komme hjem fra landflygtighed, såfremt den får rensset sig ved en forsvarstale - i sang eller recitativ?

”Ja, sandelig!”

Vi kunne da også godt give dens apologeter – folk der ikke selv er digtere, men litteraturelskere – lov til at forsvare den på jævn prosa og påvise, at kunsten ikke blot er indsmigrende, men også gavnlig for samfundene og den enkeltes liv. Dem vil vi høre på med absolut velvilje; det vil jo være en ren gevinst, hvis den viser sig at være ikke blot sød at lytte til, 607e men også gavnlig.

”En gevinst, ja sandelig”.

Men hvis det ikke er tilfældet, så, kære ven, må vi bære os ad ligesom den heftigt forelskede [*eros*]: Hvis han indser, at hans lidenskab ikke er til gavn for ham, så fjerner han sig fra den, i givet fald med magt. På samme måde med os, der har indsuget den næring, man får i de storslåede samfund, og derfor i os har en erotisk betagelse af den slags digtekunst: 608a Vi ønsker kærligt at se den som bærer af den højeste sandhed og værdi; men så længe den ikke kan forsvare sig ordentligt, må vi ikke høre på den, uden at vi samtidig bruger vore argumenter her som overdøvende tryllesang, idet vi er ængstelige for igen at falde ned i den infantile masse-lidenskab [*eros*]. Vor sang lyder, at slig poesi ikke bør tages højtideligt, da den ikke selv højtideligt har greb om sandhed; den, der lytter til den, må gøre det med frygt og 608b med omsorg for sin sjæls gode forfatning [ordret: *politeia* inde i ham selv], og han må tro alt, hvad vi her har sagt om poesi.

”Det giver jeg hele min tilslutning”, sagde han.

Ja, kampen er stor, kære Glaukon, større, end det ser ud til, kampen mellem godt og ondt i os selv; så det går ikke an at lade sig blænde af berømmelse eller penge eller store stillinger, ja ikke engang af poesien selv, så man glemmer retfærdighed og al anden godhed.

”Sådan som diskussionen er forløbet, er jeg enig med dig; det ville alle andre vist også være”.

ⁱ Se xxxxxxxxxxxx

ⁱⁱ Goldhill 1997: 57-66 ”The Audience as City” sammenfatter – med visse moderne accenter – den gamle diskussion. Se ovenfor kap.3 s. xxxxxx

ⁱⁱⁱ Om tragediens *bêdonê* nærmere nedenfor s. xxxxx.

^{iv} Om Platon som psykolog se også Dodds 1951: 218 og David K. Glidden ”The *Lysis* on Loving One’s Own” *Classical Quarterly* 31 (1981) 39-59, her 46-53, oma.

^v De er: *orgê, phôbos, pôthos, threnos, éros, zêlos* og *fbónos*. – *Éleos* optræder ikke i listen her, men det gør til gengæld *threnos*.

^{vi} Se Platons *Stat* 605c og 606a-b. Jf. tredelingen natur, teori og *træning* s. xxxxx

^{vii} Se 605d: ”vi bryster os...”. Jf. Dover 1974: 168: ”That it is unmanly or foolish to lament misfortune (or, in religious language, unkind treatment at the hands of the gods) is a common maxim [...]”.

^{viii} Jf. Platon *Staten* 605e, 606b, 606c, 608b. Jf. Dover 1974: 236-242 om skam og ære.

^{ix} Se Platon *Staten* 606a, 606c og 607e.

^x Se xxxxx

^{xi} Murray 1996: 22, 232f. betragter ordet *eros* i 10.607c7 som et ironisk ekko af 10.595b9-c3, og ordet ”smukke” ser hun som sarkastisk. Her er Murray’s ypperlige kommentar fremme ved sin grænse.

^{xii} Om *eros* med abstrakte begreber som genstand se Ole Thomsen 2001: 168f.

^{xiii} Om ”Plato as Poet” se Ferrari 1989: 141-148: ”[...] for Plato there is no such thing as philosophic poetry, only (at closest) a poetic sort of philosophy”.

^{xiv} De to nøglebegreber *poiesis* og *mimesis*, som optræder flere gange (bemærk især 607c), findes defineret på side xxx.